

II- TÜRK BORÇLAR HUKUKUNDA İKRAH

Doç. Dr. Hakkı AYDIN

İkrah, Türk Borçlar hukukunda akitlerle (sözleşmelerle) ilgili bir irade fesadı hali olarak kabul edilmiş ve hakkında hükümler konulmuştur. İkrah, insandaki irade serbestisini ihlâl ettiğinden onu esas maksadına ve içindeki iradesine aykırı bir beyanda bulunmaya mecbur eder.

1) İkrah şöyle tarif edilmiştir : Bir kimseyi yapmak istemediği bir hukuki muameleye, aksi takdirde kendisine veya yakınlarından birisine bir zarar verileceği tehdidi ile korkutmaktır. Mesela bir kimse, bir şahsı razı olmadığı takdirde öldürüleceği veya evinin ateşe verileceği tehdidi ile bir sözleşme yaptırdığı hallerde ikrah sözkonusudur¹.

Tehdide uğramış olan kimsenin iradesi, sakat bir irade olarak ortaya çıkmaktadır. bunun için geçerli bir ikrahın mevcut olabilmesi için tehdit edilen iradesini açıklaması, fakat bu iradenin zor altında beyan edilmesi gereklidir. Böyle bir tehdit ile kişide bir korku uyandırılır ve o da kendisine veya yakınlarından birisine maddî veya manevî bir zarar verilmemesi endişesiyle bir sözleşme imzalamayı kabul ederse, bu sözleşme ikrah altında yapılmış bir akit sayılır. Buna göre maddî ve manevî bir zarar korkusu, sözleşmenin meydana gelmesinde başlıca sebep teşkil ediyor².

Halbuki bir sözleşmenin tamam olabilmesi için tarafların "*akitlerin esaslı noktaları sayılan hususlarda uyuşması lazımdır*"³. Sözleşmenin niteliğine, genel iş anlayışına ve şartlara göre, tarafların mutlaka uyuşması gereken noktalar esaslı noktalarlardır. Taraflar serbest iradeleri ile, alım-satımda mal ve bedeli üzerinde anlaşmalıdırlar⁴. Nitekim sahibini istediği neticeye götüren ve onun menfaatlarına uygun olan bir irade, sözleşmeleri meydana getirebilir. O halde beyan sahibinin maksadına ve arzusuna uygun düşmeyen bir irade açıklamasında, aranan bu nitelik yoktur. İradenin, sahibinin maksadına uygun düşmemesi haline irade fesadı veya iradeyi sakatlayan hal adı verilir. Bu şekilde açıklanmış olan irade kusurlu ve eksik bir iradedir⁵.

¹ Saymen / Elbir, Türk Borçlar Hukuku, I/I, 274, İst. 1958; Feyzioğlu, FeyziN., Borçlar Hukuku, I, 164, İst. 1976; Reisoğlu, Safa, Borçlar Hukuku, I, 83, Ankara, 1972.

² Saymen / Elbir, I/I, 274.

³ Borçlar Kanunu md. 2.

⁴ Reisoğlu, Borçlar Hukuku, I, 45.

⁵ Gürsoy, K. Tahir, Borçlar Hukuku Genel Esasları, s. 198, Ankara, 1975.

İşte ikrah, kişideki serbest hareket etmeyi, dıştan gelen bir tesirle sakatlıyan hallerden birisidir ki, Borçlar Kanunu da "rıızadaki fesat başlığı altında (Bk. m. 23), hata, hile ve ikrahı düzenlemiştir⁶.

Şu halde sözleşmenin netice ifade edebilmesi için, iki şahsın hukuki bir netice meydana getirmek arzusuyla karşılıklı ve birbirine uygun bir şekilde iradelerini beyan etmeleri gereklidir⁷.

2- İkrahın Çeşitleri

Yapılış tarzına göre ikrah, maddî ve manevî olmak üzere iki kısma ayrılır. Borçlar Kanunu'nda ikrahın bu iki çeşidi de açıkca belirtilmemişse de Medenî Kanunun diğer bölümlerinden bu ayrımı çıkarmak mümkündür⁸.

a) Maddî İkrah : Bir kimse, bir sözü söylemek veya bir sözleşmeyi yapmak üzere sıkıştırılmışsa maddî ikrahdan söz edilir. Mükreh, bu durumda icbar edenin bir âleti durumundadır. Fiilî bir ikrahda sakat bir irade değil, hiç bir irade yoktur. Ayrıca hukuki işlemin esaslı olan unsuru da bulunmadığından, böyle bir işlem meydana gelmemiş sayılır.

b) Manevî İkrah : Bir kimseyi korkutarak, yapamayacağı bir muameleyi yaptırmaktır. Bu ikrah daha çok şantaj yollu tehditleri akla getirir. İkraha maruz kalan kimse, iki kötüden daha hafif olanı tercih etme durumunda kalıyor. Burada bir irade beyanı vardır, fakat bu irade serbest ve hür bir irade değildir⁹.

3) İkrahın Şartları

a) İkrah ciddî olmalıdır.

Bundan maksat, ikraha maruz kalan kimsenin yapılan tehdit sonucu bir zarara uğrayacağı endişesini taşımasıdır. Mükrehin gerçek bir tehlikenin varlığı hususunda şüphesinin olmaması lazımdır. Çünkü her tehdit korkuyu doğurmaz. Korkunun yerinde ve tehdit edilen fiilin objektif olarak korkulmaya uygun olması gereklidir. Ciddîlik objektif olarak değil, subjektif olarak ikraha maruz kalan kimsenin durumuna göre ölçülecektir¹⁰.

⁶ Reisoğlu, Borçlar Hukuku, I, 75.

⁷ Elbir , Borçlar Hukuku, I/I, 94.

⁸ Elbir, I/I, 274.

⁹ Elbir, I/I, 275; Gürsoy, s. 226; Feyzioğlu, I, 165.

¹⁰ Saymen/Elbir, I/I, 276; Feyzioğlu, I, 167.

b) İkraha hemen meydana gelecek ağır bir tehlike olmalıdır. Tehdit ağır ise, ikrah söz konusudur. Bu tehdidin ağırlığı da ikraha maruz kalan kimsenin ruhî durumuna göre takdir edilir. Normal hayatî ölçüler bu takdirde rol oynar. Bundan başka tehlikenin derhal meydana gelecek nitelikte olması lazımdır. Öyle ki, tehlikeden kaçmak veya ilgililere baş vurmamak mümkün olmamalıdır. Tehdit eden tüm tehdit vasıtalarına sahip olmalıdır¹¹.

c) İkraha, bizzat akdin taraflarından birisine veya yakınlarına yapılmalıdır.

Bir kimsenin kendisi bir ikraha maruz kaldığı gibi, fiilen kendisine yakın görünen, fiilî olarak kendisine bağlı olan kimseler de maruz kalabilirler. Bunun için akrabadan maksad, kişinin neşesiyle neşelenen, acısıyla acı duyanlar dahil olmalıdır. Yakınlık, aynı zamanda meşru olmalıdır¹².

d) İkraha şahsa, namusa, cana, mala veya hürriyete yöneltilmiş olmalıdır.

İkraha maruz kalan kimsede, yukarıda sayılanlar hakkında ağır ve hemen meydana gelebilecek bir tehlike korkusu doğmuşsa yine ikrah söz konusudur. Kanunda sayılmadığı halde hürriyet de diğerlerine dahil edilmiştir¹³.

e) İkraha haksız olmalıdır.

Mükrehin maruz kalmış olduğu tehlike, hukuka aykırı bir vasıf taşımamalıdır. Tehdidin haksız olması için, onun meydana getirmiş olduğu zararın da haksız bulunması gereklidir. Haklı ve kanuna uygun bir ikrah, tehdit sayılamaz. Fakat başta haklı olan bir tehditle aşırı bir menfaat temin edilirse, yine ikrah söz konusu olur. Çünkü kanunda "fahiş menfaatler istihsalı için tehdit olunan tarafın muzayaka halinden istifade olunmuş olursa, bu korku nazara alınır" (BK. mad. 30/son) denilmektedir.

f) Tehdit ile yapılan işlem arasında illiyet bağı bulunmalıdır.

İkraha iddiasının geçerli olabilmesi için, tehditle işlem arasında bir illiyet bağının bulunması gereklidir. Şayet korkutma olmasaydı, yine o işlem yapılacak idiyse, o takdirde tehditten söz edilemez. İlliyet bağından maksad, hukukî muamelenin tehdit ile meydana gelmesidir¹⁴.

g) Tehdidi diğer âkit taraf veya üçüncü bir şahıs yapmalıdır.

¹¹ Saymen/Elbir, I/I, 276; Gürsoy, s. 227; Reisoğlu, 85; Feyzioğlu, I, 168.

¹² Saymen/Elbir, I/I, 276; Gürsoy, s. 227; Reisoğlu, 84; Feyzioğlu, I, 168.

¹³ Feyzioğlu, I, 171; Saymen/Elbir, I/I, 227; Reisoğlu, 84.

¹⁴ Saymen/Elbir, I/I, 277; Gürsoy, s. 227; Feyzioğlu, I, 277; Reisoğlu, I, 85.

Tehdit akde taraf olan diğerk bir şahıs tarafından yapılacağı gibi, üçüncü bir şahıs tarafından da yapılabilir. Bu durumda ikrah ile hukukî bir işleme razı olan kimse, sözleşme ile bağlı değildir. Böyle bir sözleşmeyi feshedebilir. BK. md. 29 a göre, ikrahın sözleşmenin taraflardan birisinin veya üçüncü bir şahsın tehdidi ile yapılmış olması arasında fark yoktur¹⁵.

4) İkrahn Hukukî Neticeleri

a) Genel Olarak : Tehdit altında açıklanmış olan bir irade esasında mevcut değildir. Bu durumda sakat olan bir iradenin herhangi bir hukukî işlemi meydana getirmemesi gereklidir. İkrahn ile yapılan bir sözleşmeye razı olan tarafı baştan beri bağlamaz. (BK. md. 23; 28; 29) Karşı taraf ise bu sözleşme ile bağlıdır. İrade fesadı halinde sözleşme tamamen batıl bir sözleşme değildir. Feshedilebilir bir sözleşmedir¹⁶. Böyle bir sözleşme, icazetle veya bir yıllık sürenin geçirilmış olmasıyla hukukî işlem baştan itibaren geçerli olacaktır¹⁷.

b) Sözleşmenin Feshedilmesi

Tehdit ile irade serbestisi ortadan kalkmış olan bir kimse, yapmış olduğu akdi bozabilir. Bunu da ikrah ortadan kalktıktan sonra serbest iradesi ile yapacaktır. Çünkü ortada mutlak butlan sebebi olmadığından sözleşme kendiliğinden ortadan kalkmaz. Rızası fasid olmuş kimse sözleşme ile bağlı değilse de, diğerk taraf sözleşme ile bağlıdır. Nitekim BK. md. 29, rızası fesada uğrayan kimsenin akit ile bağlı kılınamayacağını bildiriyor. Bunun için akdi de sadece o feshedebilir. Sözleşmeyi feshetmek isteyen mükreh, ikrah ortadan kalktıktan sonra bir yıl içerisinde bunu karşı tarafa bildirmelidir¹⁸.

c) Akdin Bağlayıcı Hale Gelmesi

Akdn taraflarından birisinin irade serbestisi olmadığından sakatlanmış bir sözleşme, icazetle veya fesih için kabul edilmiş olan sürenin geçmesiyle bağlayıcı hale gelir. Buna göre, akdn bağlayıcı hale gelmesi iki halde mümkündür :

ca) İcazet : İcazet, sözleşme ile bağlı kalmayı, sözleşmenin feshinden vazgeçmeyi ifade eden bir irade beyanıdır. İkraha maruz kalan kimse, akde icazet verirse, akit baştan geçerli hale gelir. İcazet açık olduğu gibi zımnî de olabilir. Mesela

¹⁵ Saymen/Elbir, I/I, 277-78; Gürsoy, s. 229;Reisoğlu, I, 85-86.

¹⁶ Reisoğlu, I, 86.

¹⁷ Saymen/Elbir, I/I, 278-79; Feyzioğlu, I, 173; Gürsoy, s. 231; Reisoğlu, I, 85.

¹⁸ Saymen/Elbir, I/I, 277-78; Gürsoy, s. 229;Reisoğlu, I, 85-86.

açıkca icazet verdiğini söylemesi, açık icazet, diğer tarafın ifasının kabul etmesi veya alınan şeyleri kullanması zımnî icazet anlamına gelir¹⁹.

cb) Bir yıllık sürenin kullanılmadan geçirilmesi : Sözleşme ile bağlı olmayan mükreh, BK, md. 31'de öngörülen bir yıllık süre içerisinde sözleşmeyi feshetmezse, icazet verilmiş sayılır. Bu halde sözleşme yapıldığı andan itibaren geçerli olur ve iki tarafı da bağlar. Bu bir yıllık süre, hak düşürücü bir süredir. Bu bir yıllık süre geçirilirse, netice kesindir. Hakim, süreyi re'sen dikkate alır²⁰.

d) Tazminat

Tazminat iki ayrı halde mümkündür :

da) Akdin feshedilmesi halinde tazminat : İkraha maruz kalmış olan kimse, ikrah ortadan kalktıktan sonra, sözleşmeyi feshetmiş olsa bile, uğramış olduğu menfi zararlarını, tehdit edene ödettirebilir. BK. 31. maddeye göre, tehdit edilmiş olan kimse, telâfi edilemeyen zararlarını tazmin ettirir. İkraha ile yapılmış olan bir sözleşmeye icazet verilmiş olması, tazminattan vazgeçme demek değildir. BK. nin bu maddesi "Akde icazet zarar ve ziyandan ferâgati iltizam etmez" hükmünü koymuştur²¹. Eğer tehdit üçüncü bir şahıs tarafından yapılmışsa, bu şahıs ikraha maruz kalmış kimsenin bu yüzden uğramış olduğu zararları da BK. md. 41 ve diğerlerine göre ödemek mecburiyetindedir²².

db) Sözleşmenin Feshedilmemesi Halinde Tazminat : Borçlar Kanunu'nun 31. maddesinin son fıkrasına göre, "Hile ile haleldar olmuş yahut ikrah ile yapılmış olan bir akde icazet, zarar ve ziyanın talebinden ferâgati iltizam etmez."

Tehdit ile iradesini beyan etmiş bir kimse, sonradan sözleşmeye icazet verirse, sözleşme geçerli hale gelirse de, bu tehdit ile akdin yerine getirilmesinden dolayı bir zarara uğramışsa, zararın tazminini tehdit edenden isteyebilir. Zira ikrah, hukuka aykırı bir fiildir. İkraha maruz kalmış olanın sözleşmeye icazet vermesi, bu fiillerin hukuku aykırılıklarını ortadan kaldırmaz. Diğer taraftan sözleşmeye icazet vermiş olmak, onun muhakkak faydalı olduğu anlamına gelmediği gibi, belki icazet fesihden daha az bir zarar verir. O halde BK. md. 31'e göre, sözleşmeye icazet vermiş olan kimse, bu yüzden maruz kaldığı daha az zararı, tehdit eden kimseden isteyebilir²³.

e) İrade Fesadının İsbatı

¹⁹ Saymen/Elbir, I/I, 279; Gürsoy, s. 231.

²⁰ Saymen/Elbir, I/I, 280 Reisoğlu, I, 88; Akıntürk, Turgut, Borçlar Hukuku, Ankara, 1990.

²¹ Feyzioğlu, I, 174; Gürsoy, s. 233; Reisoğlu, I, 86.

²² Feyzioğlu, I, 174; Gürsoy, s. 233; Reisoğlu, I, 86.

²³ Saymen/Elbir, I/I, 282; Gürsoy, s. 233.

Hukuk Muhakemeleri Usûlü Kanunu'nun 293. md. göre, sözleşmenin değeri ne olursa olsun, ikrah iddiaları şahitle de isbat olunabilir²⁴.

III- Mukayese

Yukarda arzetmeye çalıştığımız bilgiler doğrultusunda diyebiliriz ki, Türk Borçlar Hukuku'nun ikraha bakışı, İslâm Hukuku'nun bakışıyla hemen hemen aynıdır. Her iki sistemin bu meselede benziyen ve ayrılan noktalarını şöyle sıralayabiliriz :

a) Borçlar Hukuku doktrininde ikrahın tarifi, mahiyeti ve hükümleri hemen hemen İslâm Hukukundakinin aynıdır. Her iki sistem de ikrahı insan iradesini sakatlayan, insanın kendi iradesi ile serbestçe hareket etmesini ve hukukî sözleşmelerini kendi serbest seçimi ile yapmasını engelleyen bir hal olarak kabul etmektedir. Gerek İslâm Hukuku, gerek demokratik hür hukuk sistemleri, daima insanlara sözleşme serbestisi tanımaktadır. Bu sistemlerde herkes, kamu düzenine, şahsiyet haklarına ve ahlâka aykırı olmayan her türlü hukukî sözleşmeyi, serbestçe yapabilmektedir. Ancak İslâm Hukuku kazuistik (meseleci) metodu benimsemiş olduğundan Mecelle de ikrahı tarif etmiş, çeşitlerini, şartlarını ve hükümlerini oldukça geniş bir şekilde ele almış ve açıklamıştır (Mecelle, md. 948, 949, I, 4, 5, 6,7). Türk Borçlar Hukuku ikrahı 3 maddede açıklayıp hükme bağlamış olduğu halde, Mecelle 7 maddede izah edip hükme bağlamıştır. Ayrıca İslâm Hukukunda bilhassa Hanefî mezhebi Usûl ve Furû' kitaplarında ikrah üzerinde çok fazla durulmuş, hemen her meseledeki hükmü ayrı ayrı ve ayrıntılı bir biçimde açıklanmıştır. Borçlar Kanununda ise, ikrah genel hükümler arasında ele alınmıştır (BK. md. 29, 30, 31).

b) İkraha neticeleri bakımından da şunları söyleyebiliriz : BK. ikrahı bir haksız fiil olarak kabul etmekte ve bir borç kaynağı saymaktadır. Fakat netice olarak İslâmî mezhepler de onu haksız bir fiil saymaktadır. Fakat ikrah ve cebirle bir hukukî sözleşme yapılmışsa, bunu fasit veya batıl addetmektedir. Her iki sistem de ikrahın neticesini hükümsüz saymaktadır.

c) Her iki sistem de tehdit ile yapılan hukukî işlemleri mutlak ve kesin olarak batıl saymamakta, ancak bu gibi sözleşmeleri, ikraha maruz kalmış olan kimsenin ikrah ortadan kalktıktan sonraki serbest iradesi sonucu vereceği karara bağlı kılmaktadır.

d) BK. ikraha maruz kalan kimsenin ikrah ortadan kalktıktan sonra, sözleşmeyi 1 yıl içerisinde feshedebileceğini hükme bağlamaktadır (BK. 31/1).

İslâm Hukuku ise prensip olarak zaman aşımı ile herhangi bir hakkın ortadan kalkmayacağını veya zaman aşımı ile herhangi bir hak iktisap edilemeyeceğini kabul

²⁴ Feyzioğlu, I, 175; Reisoğlu, I, 89.

etmektedir. Mecelle'nin 1674. maddesinde şöyle denilmektedir : "Tekâdüm-i zaman ile hak sâkıt olmaz." Ancak Mecelle'nin 1660. maddesine göre "borç, vedî'a, âriyet, mülk olan veya olmayan akar, miras, (kıyas) akârât-ı mevkûfe-i mukâta'a yahut icâreteyn ile tasarruf ve meşrûta tevliyet ve galle davaları gibi asl-ı vakfa ve umuma ait olmayan davalar on beş sene terk olunduktan sonra dinlenilmez". Evlenme, boşanma ve vasiyet gibi davalar on beş sene geçse de dinlenebilir²⁵.

e) Türk Hukuk sistemi, değeri beş bin liradan fazla olan alacakların yazılı belge ile isbat edilebileceğini hükme bağlamışken, ikraha maruz kalmış olan bir kimsenin yapmış olduğu sözleşmenin değeri ne olursa olsun, bunu şahitle bile isbat edebileceğini hükme bağlamaktadır. Böylece ikrahı, hukuk düzenini bozan ve kişilerin serbest iradesini engelleyen bir hal olarak kabul ettiği ortaya çıkmaktadır. Buna karşılık İslâm Hukuku, her dava veya iddianın her türlü delil ile isbatlanabileceğini temel esas olarak kabul etmektedir²⁶.

²⁵ Ali Haydar, Dürerü'l-Hükkâm, IV, 362; Bilmen, Ö. Nasûhî, VIII, 116.

²⁶ Krş, Karaman, Hayreddin, Mukayeseli İslâm Hukuku, II, 150, İst., 1987.

BİBLİYOGRAFYA ve KISALTMALAR

- Akıntürk, Turgut, Borçlar Hukuku Genel Hükümler Özel Borç İlişkileri, Ankara, 1990.
- Alaüddin Ali el-Hindî, Kenzu'l-Ummâl, I-X, Beyrut, t.y.
- Alemgir, Sultan Muhyiddin Bahadır, el-Fetâva'l-Hindiyye, I-VI, Bulak, 1310.
- Ali Haydar, Dürerü'l-Hukkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm, I-IV, İstanbul, 1330.
- Atar, Fahreddin, Fıkıh Usûlü, İstanbul, 1988.
- Aydın, M. Akif, İslâm-Osmanlı Aile Hukuku, İstanbul, 1985.
- Ayıntâbî, Abdülhamid, Tercüme-i Tahtâvî, I-VII, İstanbul, 1287.
- el-Aynî, Bedrüddin Ebu Muhammed, Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, I-X, y.y., t.y.
- _____, el-Binâye, fî Şerhi'l-Hidâye, I-X, y.y, 1981.
- el-Bezzâzî, Hafızuddin Muhammed b. Muhammed, el-Fetevâ'l-Bezzâziyye (Fetevây-i Hindiyye kenarında, IV-VI), Diyarbakır, 1973.
- el-Beyhakî Ebu Bekr Ahmed b. Huseyn, es-Sünenü'l-Kübrâ, I-X, y.y, t.y.
- Bilmen, Ö. Nasuhi, Hukukî İslâmiyye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kamusu, I-VIII, 1963, İstanbul
- el-Buhârî, Muhammed b. İsmâil, Sahîhu'l-Buhârî, I-VIII, İstanbul, t.y.
- el-Buhârî, Abdülazîz, Keşfü'l-Esrâr (Keşf-i Pezdevî), I-IV, İstanbul, t.y.
- Büyük Haydar Efendi, Usûl-i Fıkıh Dersleri, İstanbul, 1326.
- el-Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Abdülmelik, el-Burhân, fî Usûli'l-Fıkh (Tahkik: Abdülazîm ed-Dîb), I-II, y.y, 1391.
- el-Cezîrî, Abdurrahmân, Kitâbü'l-Fıkh alâ'l-Mezâhibi'l-Erbe'a, I-V, Beyrut, 1969.
- Ebû Saîd el-Hâdimî, Mecâmi'u'l-Hakâik, İstanbul, 1308.
- Emîr Padişah, Muhammed Emin, Teysîru't-Tahrîr, I-IV, Beyrut, t.y.
- Ebû Zehrâ, Muhammed, Usûlü'l-Fıkh, y.y, t.y.
- Ebû Bekir b. Ali el-Haddâd, el-Cevheretü'n-Neyyire alâ Muhtasari'l-Kudûrî, I-II, İstanbul, 1301.
- Feyzioğlu, Feyzi N., Borçlar Hukuku Genel Hükümler, İstanbul, 1976.
- Gürsoy, K. Tâhir, Borçlar Hukuku Genel Esaslar, Ankara, 1975.
- Hudarî Bey, Usûlü'l-Fıkh, Mısır, 1969.
- el-Haskevî, Alâuddîn, ed-Dürri'l-Muhtâr (Reddü'l-Muhtar kenarında), I-VI, İstanbul, t.y
- el-Hacevî, Şerefüddîn Mûsa, el-İknâ' fî Fıkh-ı Ahmed b. Hanbel, I-IV, Mısır, t.y.
- el-Hakim en-Neysâbûrî, el-Müstedrek alâ's-Sahîheyn, I-IV, Beyrut, 1990.
- İbn-i Abidîn, Reddü'l-Muhtâr alâ'd-Dürri'l-Muhtâr, I-VI, İstanbul, t.y.
- İbn Emîri'l-Hâc, et-Takrîr ve't-Tahbîr alâ't-Tahrîr, I-III, Beyrut, 1983.

- İbn-i Hacer, Şihabuddin Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali el-Askalanî, Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, I-XIII, Beyrut, 1989.
- İbn-i Hazm, Ali b. Ahmed, el-Muhallâ (Neşr: Hasen Zeydan), I-X, Mısır, 1969.
- İbn-i Hümam, Kemalüddin Muhammed b. Abdülvâhid, et-Tahrîr fî Usûli'l-Fıkh, Mısır, 1351.
- İbnü'l- Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekr, İ'lâmü'l-Muvakkı'în, I-IV, Beyrut, 1977.
- İbn-i Kudâme, Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed, Ravdatü'n-Nâzır ve Cünnetü'l-Münâzır, Kahire, 1391.
- İbn-i Mace, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid, Sünenü İbn-i Mâce (Tahkik: Fuad Abdülbâkî), I-II, y.y, 1952.
- İbn-i Melek, İzzeddin Abdüllatif b. Abdülaziz, Şerhu'l-Menâr, İstanbul, 1292.
- İbn-i Rüşd, Muhammed b. Ahmed, Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktasıd (Tahkik: Abdülhalîm Muhammed Abdülhalîm, Abdurrahman Hasen Mahmûd), I-II, y.y, t.y.
- Kâdîhân, Hasen b. Mansûr, Fetâvây-i Kâdîhân (Hindiye Kenarında), I-III, Diyarbakır, 1973.
- el-Kâsânî, Alâuddîn, Bedâiyu's-Sanâyi' fî Tertîbi's-Şerâyi', I-VII, Beyrut, 86.
- el-Kuhistânî, Şemsuddîn Muhammed, Kitâbü Câmî'u'r-Rumûz (Kühistânî), I-II, İstanbul, 1300.
- el-Keşmîrî, Muhammed, Enver, Feyzü'l-Bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî, I-IV, Beyrut, t.y.
- el-Pezdevî, Ebu'l-Usr Ali b. Muhammed, Kenzü'l-Vusul ilâ Ma'rifeti'l-Usûl (Usulü'l-Pezdevî, Keşfu'l-Esrâr kenarında), İstanbul, t.y.
- Mâlik b. Enes, el-Muvatta' (Fuad Abdülbâkî neşri), I-II, y.y, t.y.
- Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye.
- Molla Fenârî, Muhammed b. Hamza, Fusûlü'l-Bedâyi' fî Usûli's-Şerâyi', I-II, İstanbul, 1289.
- Molla Hüsrev, Muhammed b. Feramuz, Mir'âtü'l-Usûl, İstanbul, 1312.
- er-Râzî, Fahrüddîn, el-Mahsûl fî Usulü'l-Fıkh (Tahkik: Tâhâ Câbir, Feyyaz el-Ulvânî), I-VI, Riyad, 1979.
- Reisoğlu, Safa, Borçlar Hukuku, Ankara, 1972.
- Sadruşşerî'a, Ubeydullah b. Mesud, et-Tavzih fî Halli Kavamidi't-Tenkîh.(Telvih haşiyesiyle birlikte), I-II, Beyrut, t.y.
- Sava Paşa, İslâm Hukuku Nazariyatı Üzerine Bir Etüd, I-II, Ankara, 1955.
- Saymen, F. Hakkı-Elbir, H. Kemal, Türk Borçlar Hukuku, Umumî Hükümler, I-II, İstanbul, 1958.

es-Serahsî, Şemsü'l-Eimme Ebu Bekir Muhammed b. Ali, Kitabü'l-Mebsût, I-XXX, Beyrut, t.y.

eş-Şâfi'î, Muhammed b. İdrîs, el-Ümm, Beyrut, 1990.

Şevkânî, Muhammed b. Ali, Neylü'l-Evtâr Şerhu Müntekâ'l-Ahbâr, I-IX, y.y, t.y.

Şeyhzade, Abdurrahman b. Muhammed (Dâmâd), Mecmau'l-Enhur Şerhu Mülteka'l-Ebhur, I-II, İstanbul, 1309.

et-Taftazânî, Sa'duddîn, et-Telvîh, I-II, Beyrut, t.y.

et-Tûrî, Muhammed b. Hüseyin, Tekmiletü'l-Bahri'r-Râik, I-VIII, Beyrut, t.y.

Yazır, Hamdi, Hak Dini Kur'ân Dili, I-VIII, İstanbul, 1935.

Zeydan, Abdülkerîm, el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh, Bağdat, 1987.

ez-Zeylaî, Ebû Muhammed Osman b. Ali, Tebyînu'l-Hakâik Şerhu Kenzi'd-Dekaik, I-VI, Beyrut, 1315.

ez-Zeylaî, Cemaleddin Yusuf b. Abdillâh, Nasbu'r-Râye lihâdîsi'l-Hidâye, I-IV, y.y, 1973.

b. : Bin.

İst. : İstanbul.

Ölm. : Ölümü.

r.a. : Radiyallahu anh.

s.a.v. : Sallahu aleyhi vesellem.

s. : Sayfa.

t.y. : Basım tarihi yok.

vd. : Ve devamı, ve diğerleri.

y.y. : Basım yeri yok.